

УДК 37.013.42

ПРОФІЛАКТИКА АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ДІТЕЙ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

© Кожина Г.В.

Харківська державна академія культури

Інформація про автора:

Кожина Ганна Василівна ORCID: 0000-0003-4886-6228; z_anna_11.11@mail.ru; аспірант кафедри соціальної педагогіки; Харківська державна академія культури; Бурсацький узвіз, 4, м. Харків, 61057, Україна.

У статті розкрито сутність соціально-педагогічної профілактики агресивної поведінки дітей в умовах загальноосвітнього навчального закладу, висвітлені особливості її впровадження. Автор доводить необхідність та ефективність профілактичних заходів в організації взаємодії соціальних інститутів.

Ключові слова: профілактика, профілактика агресивної поведінки дітей, соціально-педагогічна профілактика агресивної поведінки.

Кожина А.В. «Профилактика агрессивного поведения детей как социально-педагогическая проблема»

В статье раскрыта суть социально-педагогической профилактики агрессивного поведения детей в условиях общеобразовательного учебного заведения, освещены особенности ее внедрения. Автор доказывает необходимость и эффективность профилактических мероприятий в организации взаимодействия социальных институтов.

Ключевые слова: профилактика, профилактика агрессивного поведения детей, социально-педагогическая профилактика агрессивного поведения.

Н. Kozhyna «The Prevention of Children's Aggressive Behavior as a Socio-Pedagogical Problem»

The article investigates the essence of socio-pedagogical prevention of children's aggressive behavior in educational institutions, the features of its implementation are highlighted. The author argues the necessity and effectiveness of preventive measures in the organization of interaction of social institutions.

Keywords: prevention, the prevention of children's aggressive behavior, the socio-pedagogical prevention of aggressive behavior.

Постановка проблеми. Сьогодні, у переломний період існування нашої держави, коли особистість відчуває на собі всі проблеми та недоліки функціонування суспільства, вкрай необхідним стає вирішення соціальних проблеми, що порушують нормальний процес становлення та розвитку людини. Особливої гостроти набувають проблеми, пов'язані з молодим поколінням, яке є віддзеркаленням суспільного клімату та репродукцією його як позитивних, так і негативних явищ. Саме тому на шляху створення культурно-виховного середовища для дітей з метою недопущення появи та розвитку негативних соціальних явищ необхідною дією сучасності є розробка та впровадження ефективної системи профілактичного впливу, яка забезпечить попередження соціальних девіацій у дитячому середовищі.

У період дитинства загальноосвітній навчальний заклад стає для дитини головним соціальним інститутом, який являє собою потужний механізм формування особистості, що відбувається у процесі навчання, виховання, перебування в соціальній групі (клас, однолітки), пошуку друзів, спілкування з вчителями, відвідання позанавчальних закладів тощо. На жаль, реалії сьогодення шокують нас тими випадками, які виникають у сучасній школі, і агресивна поведінка не є виключенням. Останнім часом все частіше виявляються факти жорстокої та агресивної поведінки в дитячому середовищі, які мають невтішні

© Кожина Г.В.

наслідки. Розуміння того, що дитина здатна за допомогою проявів агресивної поведінки встановлювати міжособистісні контакти з однолітками, вирішувати особисті проблеми та за відсутності позитивної моделі поведінки руйнує норми співіснування людей у суспільстві й диктує власні правила життя, жахає спеціалістів соціальної сфери. Невміння, незнання та нездатність упроваджувати ефективні методи та засоби діяльності з недопущення такого соціально небезпечного явища, як агресивна поведінка може призвести до руйнування стандартів демократичного та гуманістичного суспільства задля задоволення власних потреб.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Агресивна поведінка – це складне міждисциплінарне явище, яке досліджується вже багато років та продовжує перебувати в центрі уваги науковців різних галузей знань (Р. Берон, Д. Річардсон, О. Мізерна, Н. Платонова, Т. Румянцева, Л. Семенюк, І. Фурманов та інші). Проблему профілактики негативних явищ у молодіжному середовищі вивчали вітчизняні науковці: А. Капська, Н. Максимова, Т. Зайцева, В. Оржеховська та інші. Існують певні практичні здобутки з профілактики агресивної поведінки (І. Гайдамашко, В. Мись, Л. Нікітіна, О. Ружинська, Т. Румянцева та інші). Але, незважаючи на це, проблема не вичерпується, не зменшується в обсягах та продовжує хвилювати не тільки вчителів, батьків, а й фахівців із соціальної педагогіки, які в першу чергу повинні знаходити шляхи вирішення цих небезпечних соціальних явищ, які впливають на особистість та її поведінку.

Постановка завдання. На сьогодні проблема профілактики агресивної поведінки дітей в діяльності соціального педагога є недостатньо вивченою, що зумовлює необхідність аналізу суті профілактики агресивної поведінки дітей, визначення соціально-педагогічних аспектів її здійснення.

Виклад основного матеріалу. Невтішна статистика стосовно поведінкових девіацій серед дітей, яка транслюється в системі середньої освіти, змушує соціальних педагогів шукати ефективні шляхи та засоби діяльності, які б допомогли вирішити ці проблеми. У результаті вивчення та аналізу різних форм девіантної поведінки серед дітей шкільного віку отримано такі результати: антисоціальна поведінка, що суперечить правовим нормам, загрожує соціальному порядку і благополуччю оточуючих людей, характерна для 14% учнів (із них 30% дівчат та 70 % хлопів), з яких агресивна – має найбільші показники – 7,35% [6 с. 19].

Спираючись на визначені у Національній доктрині розвитку освіти в Україні у ХХІ столітті завдання загальноосвітньої школи, а саме профілактику агресивної поведінки школярів, спробуємо дослідити та визначитися із сутністю профілактики агресивної поведінки в роботі соціального педагога загальноосвітнього навчального закладу, визначити її соціально-педагогічні характеристики.

Термін профілактика (від греч. prophylaktikos – запобіжний) поширений у багатьох галузях знань і в широкому сенсі розуміється як дії або механізми, які вживаються для недопущення певних відхилень [3, с. 156; 11, с. 64].

Енциклопедичний словник із соціальної роботи поняття «профілактика» трактує як «науково обґрунтовані та своєчасно впроваджені дії, спрямовані на попередження ймовірних фізичних, психологічних або соціальних колізій у окремих індивідів групи ризику, збереження, підтримка та захист нормального рівня життя та здоров'я людей, сприяння їм в досягненні поставлених цілей та розкриття їх внутрішніх потенціалів» [18, с. 369]. Отже, характеристиками профілактики виступають своєчасність, недопущення можливих відхилень та сприяння нормальному функціонуванню. Підґрунтям здійснення профілактики є психо-біологічні умови та психолого-педагогічні чинники, які стають причинами появи певних відхилень у соціальному становленні дитини, що проявляються в стані здоров'я, організації життя й, звичайно, в поведінці [10, с. 116].

У теорії соціальної педагогіки та соціальної роботи визначаються такі підходи до розуміння терміну профілактики:

- як сукупності заходів, спрямованих на попередження, обмеження та нейтралізацію негативних явищ у соціальному середовищі (М. Галагузова [12], Н. Жигайло [1],

В. Курбатов [13], Р. Овчарова [8], П. Паленок [9], Л. Тюптя [15], Н. Щербак [17], Н. Якса [19];

- як напряму роботи, що спрямований на попередження проблемних ситуацій у житті людини та недопущення негативного впливу на її розвиток (О. Безпалько, І. Зверева, Т. Веретенко [5], А. Капська, Л. Завацька, С. Грищенко [14])

Поділяючи думку О. Безпалько [2], вважаємо, що профілактика як напрям соціально-педагогічної діяльності в школі спрямована на запобігання соціальних проблем неповнолітніх та попередження вже існуючих ускладнень або негативних явищ у соціальному середовищі дітей.

Визначення сутності профілактики агресивної поведінки дітей як соціально-педагогічної проблеми неможливо без аналізу поняття «соціально-педагогічна діяльність». Український теоретик А. Капська визначає соціально-педагогічну діяльність як надання допомоги тим, хто потрапив у складні життєві обставини, шляхом матеріально-фінансової, морально-правової, психолого-педагогічної підтримки. Отже, з цього випливає мета соціально-педагогічної діяльності у загальноосвітньому навчальному закладі – сприяння дитині у вирішенні виникаючих проблем [4, с. 18]. Важливим для нас є науковий підхід В. Нікітіна до визначення безпосереднього зв'язку соціально-педагогічної діяльності з процесом соціалізації особистості. Автор наголошує на необхідності сприяння успішній соціалізації дитини. Отже, базуючись на цих підходах, соціально-педагогічну діяльність будемо вважати діяльністю, спрямованою на сприяння успішній соціалізації дитини, успішному розвитку, формування соціально схвалюваного способу поведінки.

Проведений аналіз науково-теоретичної літератури дає можливість соціально-педагогічну профілактику пов'язувати із формуванням певних рис та якостей особистості, які б сприяли позитивній соціалізації індивіда та безконфліктній і продуктивній міжособистісній взаємодії. Ми визначаємо соціально-педагогічну профілактику як комплекс індивідуальних або колективних заходів, спрямованих на особистість та її оточення з метою недопущення розвитку негативних тенденцій у поведінці неповнолітніх, формування соціально позитивних рис та якостей та нейтралізацію негативної дії соціуму і переорієнтацію особистості у процесі перевиховання. Соціально-педагогічна профілактика агресивної поведінки дітей у загальноосвітньому навчальному закладі має розглядатися як окремий напрям соціально-педагогічної діяльності.

На сьогодні можна бачити наявність різноманітних напрямів профілактики, які розвинені та впроваджуються в різних країнах світу. Серед них виділяють такі: медико-соціальний (Росія, США); організаційно-адміністративний (Італія, Швеція); правовий (Великобританія, Данія, Швеція); педагогічний (Німеччина, США); економічний [5, с. 11]. Профілактика агресивної поведінки підлітків реалізується у змісті педагогічного напрямку соціальної профілактики, яка передбачає формування соціально схвалюваної системи цінностей, норм поведінки та контроль за їх виконанням.

Ефективність профілактичного впливу залежить від адекватного сприйняття проблеми та доцільності використання методів та засобів роботи на різних рівнях її здійснення [16, с. 89]. Так, виділимо такі рівні профілактики агресивної поведінки дітей: 1) загальносуспільний, що передбачає діяльність держави, суспільства, їхніх інститутів на вирішення певних протиріч у житті людини; 2) соціальний рівень характеризується цілеспрямованістю впливу на негативні фактори, які породжують виникнення агресивної поведінки школярів; 3) індивідуальний рівень, який являє собою роботу з конкретною дитиною, поведінка якої характеризується відкрито-агресивними проявами.

Профілактика агресивної поведінки підлітків у роботі соціального педагога повинна мати певну структуру, яка передбачає [15, с. 349]: 1) постановку і дослідження проблеми; планування діяльності, організаційна і методична підтримка; вплив на особистість (профілактична інтервенція) і вплив на проблемне середовище; 2) вплив на особистість: підвищення ресурсів особистості, корекція негативних особистісних якостей; розвиток якостей, які підвищують адаптивні можливості особистості, формування адекватного ставлення до проблеми; 3) моніторинг проблеми, аналіз ефективності профілактичних дій.

Здійснюючи профілактичний вплив, важливо усвідомлювати існування видів профілактики: первинної, вторинної та третинної. Первинна профілактика демонструє інформаційно-роз'яснювальний характер, що забезпечує формування розуміння дітьми цінностей та розвиток особистісних якостей і навичок, які допоможуть відмовитися від певних стандартів поведінки та негативних звичок. Первинна профілактика є найбільш масовою та неспецифічною. Завдяки своєчасності, повноті та постійності вона є найважливішим видом превентивних заходів при запобіганні відхилень у поведінці людини. Профілактичні дії вторинної, профілактики передбачають обмеження поширення негативних явищ, що спрямовані не лише на зміну поведінки, що відхиляється, на індивідуальному рівні, а й на обставини, які її можуть спричинити. Третинна профілактика спрямована на запобігання рецидивам негативних явищ у суспільстві та девіантної поведінки осіб, яким була властива така поведінка раніше, а також на відновлення особистісного і соціального статусу людини.

Розглядати профілактику агресивної поведінки дітей як поодинокі заходи, на нашу думку, є недоцільним, оскільки вона пов'язана із способом життя цільової групи. А її усунення потребує впливу на все соціальне середовище та залучення певних соціальних інститутів [14, с. 94]. Тому профілактичні заходи є більш ефективними в комплексі з іншими заходами у процесі реалізації профілактичного впливу, який представляє собою спеціально розроблений комплекс (систему) заходів, спрямованих на запобігання конкретній соціальній проблемі.

Науковці виділяють такі принципи здійснення профілактики агресивної поведінки дітей у роботі соціального педагога [7, с. 136]: довготривалість та неперервність, послідовність та систематичність, адресність, своєчасність, доступність, інтеграція в навчально-виховний процес, комплексність. Визначення принципів профілактичної роботи допоможе глибше осмислити процес, зокрема спрямувати його на необхідність включення соціальних суб'єктів для її здійснення (сім'я, однолітки, ЗМІ, позашкільні заклади, соціальні служби тощо).

Спираючись на висновки Р. Овчарової, зазначаємо, що профілактика агресивної поведінки потребує створення соціально-педагогічних умов, які здатні нейтралізувати та корегувати негативні впливи на особистість, серед яких: 1) виявлення розповсюдженості різноманітних типів та форм агресивної поведінки, факторів, що провокують їх виникнення, а також вивчення потреб учнів та батьків під час навчання та виховання; 2) аналіз результатів вивчення поглядів школярів, батьків та розробка на їх основі програми профілактики відхилень; 3) підвищення педагогічного потенціалу вчителів із проблеми агресивної поведінки та підготовка до організації виховного впливу у взаємодії з іншими соціальними інститутами; 4) створення в школі психолого-педагогічних умов, розвиток ефективної взаємодії з родиною, закладами додаткової освіти [8, с.289].

Останнім часом проблема профілактики агресивної поведінки дітей в умовах загальноосвітнього навчального закладу активно досліджується, що підтверджується існуванням достатньої кількості наукових розробок та практичних напрацювань. Серед них: комплексний вплив на особистість; розроблені та практично апробовані програми із запобігання та зниження рівня агресивної поведінки; позитивне підкріплення; технології роботи «Медіація», «Екстрене втручання», «Розгорнена програма для школи»; консультування; методичні рекомендації тощо. В цілому, всі вони мають теоретичне обґрунтування ефективності впровадження, але безсистемність, відсутність моніторингу здійснення профілактичної діяльності та невключення додаткових суб'єктів впливу стають причинами виникнення девіацій у поведінці дітей та сприяють поширенню такого негативного соціального явища, як агресивна поведінка. Враховуючи те, що дитина, її характер та поведінка формуються під впливом певних соціальних інститутів, необхідно розглядати профілактику в організації системи взаємодії цих інститутів. Створивши соціально-педагогічне виховне середовище для дитини, яке буде спрямоване на вирішення спільної мети, та за допомогою різноманітних засобів і методів діяльності можливо досягти бажаного результату – недопущення виникнення агресивної поведінки в дітей.

Висновки. Отже, вищезазначене дозволяє стверджувати, що в науковій літературі існують певні здобутки в теорії профілактики агресивної поведінки підлітків, але недостатньо розробленими залишаються аспекти застосування профілактичної роботи в системі взаємодії соціальних інститутів та загальноосвітнього навчального закладу. Профілактика агресивної поведінки дітей – це складна, соціально зумовлена система дій, яка вимагає науково-теоретичної розробки та впровадження дієвих заходів із попередження агресивної поведінки у дітей.

Перспективи подальших досліджень. Перспективними напрямками подальших досліджень є обґрунтування системи взаємодії соціальних інститутів із профілактики агресивної поведінки дітей.

Список використаних джерел.

1. Жигайло Н. І. Соціальна педагогіка: навч. посіб. / Н. І. Жигайло. – Львів : Новий Світ-2000, 2007. – 256 с.
2. Безпалько О. В. Організація соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю у територіальній громаді: теоретико-методологічні основи: монографія / Ольга Володимирівна Безпалько. – Київ: Наук. світ, 2006. – 363 с.
3. Большая советская энциклопедия: в 30 т. / гл. ред. А. М. Прохоров. – 3-е изд. – М. : Сов. энцикл., 1975.
4. Капська А. Й. Соціальна робота: деякі аспекти роботи з дітьми та молоддю. навч.-метод. посіб. / Капська А. Й. – Київ: УДЦССМ, 2001. – 220 с.
5. Капська А. Й. Технології роботи соціального педагога в зарубіжних країнах : навч. посіб. / А. Й. Капська, Л. М. Завацька, С. В. Грищенко. – Київ: Слово, 2011. – 248 с.
6. Берестюк М. Основні форми девіантної поведінки учнів ПТНЗ (результати дослідження на прикладі Дніпропетровської області) / М. Берестюк // Соціальний педагог. –2012. – № 5. – С. 18–19.
7. Методи та технології роботи соціального педагога : навч. посіб. / автори-уклад.: С. П. Архипова, Г. Я. Майборода, О. В. Тютюнник. – Київ: Слово, 2011. – 496 с.
8. Овчарова Р. В. Справочная книга социального педагога / Р. В. Овчарова. – М. : Сфера, 2001. – 480 с.
9. Основы социальной работы: учебник / отв. ред. П. Д. Павленок. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : ИНФРА-М., 2003. – 395 с. – (Сер. «Высшее образование»).
10. Понятійно-термінологічний словник : для підготовки майбутніх спеціалістів соціальної сфери діяльності / [Л. І. Міщик, Т. М. Тюльпа, С. П. Панченко, О. Д. Ветрова]; за ред. Л. І. Міщик. – Глухів: РВВ ГНПУ ім. Довженка, 2013. – 152 с.
11. Словник-довідник менеджерів освіти, соціальних педагогів, працівників соціальних служб, консультацій / М. І. Приходько, О. М. Приходько, Н. І. Селівестрова, О. В. Гурська. – Запоріжжя: Поліграф, 1999. – 132 с.
12. Социальная педагогика: Курс лекций : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / под общ. ред. М. А. Галагузовой. – М. : ВЛАДОС, 2006. – 416 с. – (Учебное пособие для вузов).
13. Социальная работа / под общей ред. проф. В.И. Курбатова. – Ростов н/Д: Феникс, 2000. – 576 с. – (Сер. «Учебники, учебные пособия»).
14. Соціальна педагогіка: навч. посіб. / [О. В. Безпалько, І. Д. Зверєва, Т. Г. Веретенко]; за ред. О. В. Безпалько. – Київ: Академвидав, 2013. – 312 с. – (Сер. «Альма-матер»).
15. Тюптя Л. Т. Соціальна робота: теорія і практика: навч. посіб. / Л. Т. Тюптя, І. Б. Іванова. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2008. – 574 с.
16. Шакурова М. В. Методика и технология работы социального педагога: учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / М. В. Шакурова. – М. : Академия, 2002. – 272 с.
17. Щербак Н. Д. Соціально-педагогічна профілактика жорстокого ставлення до дітей у сім'ї: автореф. дис. ... канд. пед. наук / Н. Д. Щербак. Харківська державна академія культури. – Харків, 2004. – 21 с.
18. Энциклопедический словарь социальной работы / под ред. Л. Э. Кунельского, М. С. Мацковской. – М. : Центр общечеловеческих ценностей, 1993. – Т.2.
19. Якса Н. В. Соціально-педагогічний тезаурус: словник / Н. В. Якса. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2006. – 154 с.

References

1. Zhyhaylo, NI 2007, *Sotsialna pedahohika*, Novyi Svit-2000, Lviv.
2. Bezpalko, OV 2006, *Orhanizatsiya sotsialno-pedahohichnoyi roboty z ditmy ta moloddiu u terytorialnii hromadi: teoretyko-metodolohichni osnovy*, Naukovyi svit, Kyiv.
3. Prokhorov, AM (ed.) 1975, *Bolshaya sovetskaya entsyklopediya*, 3rd edn, vol. 1-30, Sovetskaya entsyklopediya, Moskva.
4. Kapska, AY 2001, *Sotsialna robota: deiaki aspekty roboty z ditmy ta moloddiu*, UDTsSSM, Kyiv.
5. Kapska, AY, Zavatska, LM & Hrishchenko, SV 2011, *Tekhnolohii roboty sotsialnoho pedahoha v zarubizhnykh krayinakh*, Slovo, Kyiv.
6. Berestiuk, M 2012, 'Osnovni formy deviantnoyi povedinky uchniv PTNZ (rezultaty doslidzhennia na prykladi Dnipropetrovskoyi oblasti)', *Sotsialnyi pedahoh*, no. 5, pp. 18-19.
7. Arkhypova, SP, Maiboroda, HYa & Tiutiunyk, OV 2011, *Metody ta tekhnolohii roboty sotsialnoho pedaho*, Slovo, Kyiv.
8. Ovcharova, RV 2001, *Spravochnaya kniga sotsialnogo pedagoga*, Sfera, Moskva.
9. Pavlenok, PD (ed.) 2003, *Osnovy sotsyalnoy raboty*, 2nd edn, INFRA-M, Moskva.
10. Mishchuk, LI, Tiudpa, TM, Panchenko, SP & Vetrova OD 2013, *Poniatino-terminolohichni slovnyk : dlia pidhotovky maibutnikh spetsialistiv sotsialnoi sfery diyalnosti*, Mishchuk, LI (ed.), RVV Hlukhivskii Natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni Oleksandra Dovzhenka, Hlukhiv
11. Prikhodko, MI, Prikhodko, OM, Selivestрова, HI & Hurska, OB 1999, *Slovnyk-dovidnyk menedzheriv osvity, sotsialnykh pedahohiv, pratsivnykiv sotsialnykh sluzhb, konsultatsiy*, Polihraf, Zaporizhzhia.
12. Galaguzova, MA (ed.) 2006, *Sotsyalnaya pedagogika*, VLADOS, Moskva.
13. Kurbatov, VY (ed.) 2000, *Sotsyalnaya rabota*, Feniks, Rostov na Donu.
14. Bezpalko, OV, Zvereva, ID & Veretenko, TH 2013, *Sotsialna pedahohika*, Bezpalko, OV (ed.), Akademvydav, Kyiv.
15. Tiuptia, LT & Ivanova, IB 2008, *Sotsialna robota: teoriia i praktyka*, 2nd edn, Znannia Kyiv.
16. Shakurova, MV 2002, *Metodika i tekhnologiya raboty sotsyalnogo pedagoga*, Akademiya, Moskva.
17. Shcherbak, ND 2004, *Sotsialno-pedahohichna profilaktyka zhorstokoho stavlennya do ditey u simyi*, Kand. ped. n. abstract, Kharkivska derzhavna akademiia kultury, Kharkiv.
18. Kunelsky, LE & Matskovsky, MS (ed.) 1993, *Entsyklopedycheskiy slovar sotsyalnoy raboty*, vol. 2, Tsentr obshchechelovecheskikh tselestey, Moskva.
19. Yaksa, NV 2006, *Sotsialno-pedahohichni tezaurus: slovnyk*, Vydavnytstvo Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni I. Franka, Zhytomyr.

Стаття надійшла до редакції 01.09.2014р.